

DOI 10.18372/2786-5495.1.20616

УДК 378.147

Шарова Тетяна

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійський державний агротехнологічний університет ім. Дмитра Моторного,

м. Запоріжжя, Україна

sharovatanya83@gmail.com

Артюмов Микола

доктор технічних наук, професор,

професор кафедри агроінженерії

Державний біотехнологічний університет,

м. Харків, Україна

artiomovprof@ukr.net

Пастушенко Сергій

доктор технічних наук, професор,

професор кафедри прикладної механіки та технічного сервісу

ВСП Національного університету біоресурсів і природокористування України

«Бережанський агротехнічний інститут»

м. Бережани, Тернопільська область, Україна

52701hi@gmail.com

ПРИНЦИПИ І ПРАКТИКИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ ЗДОБУВАЧІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНИХ РИЗИКІВ

Анотація. Проведене дослідження зумовлене необхідністю узагальнення досвіду організації дистанційної освіти в регіонах з високим рівнем ризику. Виявленні ефективні практики та розроблено рекомендації для закладів освіти, що можуть бути використані як у надзвичайних ситуаціях, так і для підвищення стійкості системи освіти загалом.

Ключові слова: безпека, комунікація, спільнота, виклик, онлайн-навчання.

Annotation. *This study addresses the urgent need to generalize the experience of implementing remote education in regions exposed to elevated risk levels. The research identifies effective practices and formulates actionable recommendations for educational institutions. These findings are relevant both for responding to emergency situations and for enhancing the resilience and adaptability of educational systems more broadly.*

Key words: *safety, communication, community, challenge, online learning.*

Вступ. У ХХІ столітті дистанційна форма навчання стала важливим компонентом освітнього процесу в усьому світі. Для українських реалій, по-перше, у 2020 році, в зв'язку із обмеженнями пов'язаними з пандемією COVID-19, коли потреба у віддаленому навчанні витримала перший етап бурхливого зростання, по-друге, з весни 2022 року, коли така форма навчання набрала особливого значення разом із початком повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну. В обставинах невизначеності колективи закладів вищої освіти (ЗВО) змушені були оперативного адаптуватися до нових умов, у тому числі – до загроз безпеці, нестабільного енергопостачання або знищення інфраструктури, порушень логістики, стрімкого зростання психологічного навантаження на учасників освітнього процесу. Винятково гостро ці виклики відчувалися в регіонах, що знаходяться в зоні активних бойових дій або близько до неї, зокрема це ЗВО Запорізької, Миколаївської та Харківської областей.

Належить відзначити, що виклики привнесені невизначеністю ризиків пов'язаних з організацією дистанційної форми провадження освітньої діяльності у прифронтовій зоні, не позбавлені впливу тих недоліків онлайн-навчання здобувачів, з якими науково-педагогічні працівники ЗВО мали справу до повномасштабного вторгнення. Нажаль, вони залишилися і сьогодні, та потребують освітніх рішень. Ось деякі з них, що не вичерпують весь перелік:

– неефективний тайм-менеджмент. Так в дослідженні [1] розкрито, що багатьом здобувачам важко «знайти баланс між навчанням і повсякденним життям» – і що ще гірше, що неефективне управління часом було пов'язане з такими наслідками, як «поганий режим сну» та «підвищений рівень стресу». Ефективне управління часом може бути особливо складним в он-лайн сфері, де здобувач є тим, хто самостійно контролює темп свого навчання;

– неотримання своєчасного відгуку. Надання зворотного зв'язку є одним із значущих способів взаємодії викладача зі студентом. Коли зворотний зв'язок затримується на додаткові дні чи тижні через онлайн-формат, здобувачі можуть не бути впевненими щодо свого прогресу та успішності у студентській групі;

– неотримання чітких інструкцій чи очікувань. Важливо встановлювати чіткі очікування для здобувачів, адже інакше, вони можуть лише здогадуватися, чи правильно вони виконують завдання та проекти. Хоча встановлення чітких стандартів не є новою проблемою, асинхронна комунікація в умовах воєнного стану [2, с.70] може зробити це ще більшою перешкодою;

– ізоляція та відсутність соціальної взаємодії. Брак фізичної присутності в освітньому середовищі може призвести до відчуття ізоляції серед здобувачів, які навчаються он-лайн. Відсутність спілкування віч-на-віч в процесі навчання може зменшити почуття спільності та підтримки, які часто зустрічаються в умовах соціальної взаємодії [3];

– відволікання вдома. Домашня обстановка, хоча й комфортна, нерідко наповнена відволікаючими факторами, які можуть заважати зосередитися на навчанні. Від домашніх справ до соціальних мереж, численні відволікаючі фактори можуть завадити навчанню [4].

Виклики, які постали перед ЗВО перелічених вище регіонів з огляду на військовий стан в Україні, особисто відчули на собі автори цієї статті: безперервна загроза життю, реалії статусу внутрішньо переміщеної особи, відсутність стабільного доступу до інтернету або електроенергії, тощо. Викладачі та здобувачі освіти змушені шукати нові моделі взаємодії. Зокрема, прифронтові області, стали характерним прикладом адаптації освітнього

процесу до умов кризи. Це дозволило орієнтуватися не лише на аспекти об'єктивної закономірності в цій темі дослідження, а й на емпіричні аспекти, що використовують реальне спостереження, реальну участь та емпіричний опис процесу дистанційної освіти в умовах невизначених ризиків.

Набутий досвід, породив необхідність пошуку нових принципів організації дистанційної освіти, а також впровадження практичних рішень, здатних забезпечити безперервність, якість і безпеку освітнього процесу для згаданих умов. Як наслідок, виникає потреба у ґрунтовному аналізі практик, що застосовуються в освітньому середовищі таких ЗВО, а також окресленні загальних і специфічних принципів ефективної дистанційної освіти, коли освітній простір зазнав змін, що стосуються як форм, так і змісту навчання.

Метою дослідження є визначення ключових принципів та аналіз ефективних практик організації дистанційної освіти здобувачів в контексті невизначених ризиків на прикладі Запорізької, Миколаївської і Харківської областей з наміром формування рекомендацій для забезпечення стійкості та якості освітнього процесу в умовах кризових періодів життєдіяльності країни.

Результати дослідження. Варіації людського капіталу, тобто ресурсів, пов'язаних зі знаннями та навичками окремих осіб, є критично важливим компонентом траєкторії розвитку повоєнної економіки України і спроможні пояснити варіації доходів між різними країнами світу. На цьому акцентує увагу навіть найвідоміший на сьогодні індекс людського капіталу – індекс розвитку людського потенціалу «Human Development Index (HDI)» Організації Об'єднаних Націй [5], який служить для оцінки довгострокового прогресу у трьох основних вимірах людського розвитку: довге та здорове життя, доступ до знань та гідний рівень життя. Він показує, що люди та їхні можливості мають бути головним критерієм оцінки розвитку країни, а навчання – знаряддям завдяки якому це реалізовується.

Аналіз проблем дистанційного навчання здобувачів в умовах повномасштабної війни, публікацій українських і іноземних науковців показав, що питання створення аналітики освітньої галузі в умовах суспільної

нестабільності, зокрема воєнного стану, висвітлено лише в небагатьох працях, що посилює актуальність виконання таких досліджень.

Ключовими перешкодами для ЗВО нашої держави в умовах воєнного стану стали [6]: загроза життю і здоров'ю стейкхолдерів, та як наслідок, вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон; втрата, руйнування та пошкодження інфраструктури; релокація; мінливість контингенту здобувачів та складу викладачів; обмеження у виїзді до іноземних ЗВО для чоловіків (студентів, науково-педагогічних і наукових працівників); нестача відповідно облаштованих укриттів для розміщення наявної кількості здобувачів та викладачів тощо. Та в багатьох випадках, попри об'єктивні труднощі, ці виклики були подолані ЗВО, в тому числі за допомогою дистанційних технологій навчання, і вони адаптувалися до нових реалій та забезпечили безперервність освітнього процесу на нормативному рівні.

Освітні заклади оперативно перебудували навчальний процес заклавши в його основу принципи безпеки, гнучкості та доступності шляхом ухвалення стратегічних рішень про перехід на дистанційну форму навчання, що дозволило зберегти комунікацію між усіма його учасниками. Важливою ланкою такого рішення стало створення кожним зі стейкхолдерів (здобувачами, викладачами, адміністрацією), на своєму рівні, умов сприяння для цифрової трансформації: модернізація освітніх платформ (наприклад, основних: Moodle, YouTube, Microsoft Teams, Google Meet і додаткових: Coursera, Udemy, Prometheus, UGF); організація інтерактивної взаємодії між викладачами та здобувачами; адміністрування дистанційного навчального процесу; використання сервісів Google, Zoom; в разі перерв у енергопостачанні, використання як засобу підтримки освіти месенджерів: Rakuten Viber [7], Telegram та WhatsApp тощо.

Обставини непереборної сили, які привнесло повномасштабне вторгнення агресора, вимагало від науково-педагогічної спільноти наших ЗВО переведення компонентів освітніх програм та їх логічної послідовності для всього спектру спеціальностей, за якими готувалися здобувачі наших ЗВО в онлайн-формат. Другим кроком, за сприянням якого, вибудовувалася система допомоги

здобувачам у конструюванні нових знань і набутті умінь, було поширення процесу адаптації наявних методик викладання до умов, обмеженого зв'язку, різного рівня цифрових навичок здобувачів і постійного стресу.

Передбачалося, що суб'єкти освітнього процесу розділені у просторі та, імовірно у часі. Власне сам процес реалізується шляхом передачі та сприйняття інформації в інтернет-середовищі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та забезпечується особливою системою його організації, особливою методикою та стратегією подання матеріалу. Практикувалися такі елементи його активізації і опанування навчальних матеріалів, які раніше майже не використовувалися в наших ЗВО, як: інтерактивні презентації, відеолекції, відеоконференції, модульне навчання, кейс-методи, «мозковий штурм» тощо. Їхні явні позитивні ознаки – це зручне підлаштування до розкладу та здатність здобувача самостійно «наздоганяти» матеріал, генерування оригінальних ідей підчас сесії та відкладено, доброзичлива атмосфера спілкування учасників.

Наш досвід онлайн-комунікації дозволив сформувані окремі базові поради щодо покращення взаємодії у ланцюжку «викладач-здобувач» стосовно:

- Важливих технік в онлайн-форматі: перепитування й уточнення з огляду на прийняття/неприйняття матеріалу, або відсутність зв'язку; уникнення двозначності при викладанні і позанавчальному спілкуванні зі здобувачами; виявлення розуміння і емпатії, як маркерів співпереживання; зоровий контакт, як маркер достовірної інформації про стан здобувачів.

- Розвитку культури взаємоповаги: заохочення до відкритого спілкування та висловлювань; ставлення й сприйняття, що сприяють діалогу; визнання і повага до різних точок зору, адже проблема не в різних точках зору, але в тому, якщо ми відстоюємо свою точку зору, як єдину правильну.

- Використання онлайн-інструментів: онлайн-дошка яка надає здобувачам функцію спільно вивчати інформацію без образного представлення інформації, концепцій чи ідей; відеоконференції які додають невербальну комунікацію при дистанційному обміні інформацією; застосування принципів ігрового подання навчальних матеріалів.

▪ Врахування інтересів і потреб: турбота – це конкретні дії (вираження, розуміння, рівні можливості висловлювань); пошук практичної реалізації врахування потреб через діалог.

▪ Встановлення загальних правил комунікації: письмові тези для побудови спілкування під час дзвінків; поради щодо спілкування під час навчання з використанням сервісів Google Meet, Zoom тощо; послуговування прийнятими спільнотою принципів комунікації (говори мало та слухай багато, прикладати зусилля до комунікації, простота висловленої думки передбачає її краще розуміння, зберігання комунікативної рівноваги, емоційний стан – шкодить логічності й аргументованості тощо).

Зважаючи на те, що дистанційний формат ініціює насамперед панівний рівень мотивації усвідомленої дії та самодисципліни, оцінювання реального рівня знань здобувачів повинно відбуватися з дотриманням норм і правил академічної доброчесності. Тому методики контролю та оцінювання зі сторони викладача, також трансформувалися у бік формувального оцінювання, націленого насамперед на розвиток, а не на «фіксацію здобутого»: з акцентом на індивідуальні завдання, проектну роботу, аналіз погрішностей, тематичні обговорення на форумах. Іноді практикується самооцінювання здобувачами успішності виконання своєї роботи, за допомогою надісланих їм відповідей для самоперевірки, критеріїв оцінювання та самооцінювання творчих робіт. Попри всі складнощі, викладачі залишаються на зв'язку зі здобувачами, підтримують їх мотивацію, проявляють гнучкість у графіках виконання завдань і враховують складні життєві обставини, в яких вони могли опинитися.

Однією з основоположних складових ефективного дистанційного навчання є використання освітніх сервісів побудованих на основі платформи Moodle. Завдяки розвитку цього ресурсу у довоєнний період і його стрімкому наповненню під час пандемії COVID-19 та, особливо, з початку російської повномасштабної збройної агресії, викладачі мають змогу систематизовано розміщувати освітні матеріали, створювати тести, опитування, форуми, організувати асинхронну взаємодію зі здобувачами. Освітній портал ЗВО

дозволяє здобувачам отримувати доступ до матеріалів у будь-який зручний час, а також зберігати постійний контакт із викладачем через обговорення та особисті повідомлення, що особливо важливо в умовах нестабільного інтернету або обмеженого часу на навчання через обставини воєнного стану.

Крім того, високу популярність в наших ЗВО має сервіс Zoom Meetings for Education компанії «Zoom», яка також і на 2024/25 навчальний рік продовжила безкоштовний та розширений доступ для всіх українських освітніх закладів з метою підтримки дистанційного і змішаного навчання. Його інструменти та ресурси використовуються для проведення синхронних занять, консультацій, захистів курсових та дипломних проектів/робіт, реалізації багатьох активностей науково-педагогічних працівників. Користування сервісом Zoom забезпечує особисту комунікацію, ефективний зворотній зв'язок, інтерактивне викладання матеріалу з використанням презентацій, спільних дошок та інших функцій. Викладачі мають зручний інструментарій для залучення здобувачів освіти до обговорень, презентації індивідуальних рекомендацій та відповідей на запитання в режимі реального часу, що значно підвищує ефективність навчання та сприяє збереженню високого рівня академічної взаємодії у складних умовах.

Для здобувачів вищої освіти дистанційне навчання в умовах воєнного стану є не лише процесом набуття знань, умінь, навичок, а й важливою формою психологічної та соціальної підтримки. В ЗВО прифронтових регіонів держави навчаються здобувачі, що є мешканцями їх небезпечних районів, мешканцями тимчасово окупованих територій або таких місць, які мають конче нестабільний доступ до інтернету та живуть в умовах тривалих відключень електроенергії. Тому особливо важливими якостями навчального процесу стали гнучкість, індивідуальний підхід та стабільна комунікація. Освітній процес став для них символом українського майбутнього, стабільності, зв'язку з домом.

Досвід ЗВО з прифронтових районів України демонструє, що навіть за умов невизначених ризиків, які привносить особливий режим воєнного стану, можливо організувати якісну, адаптивну дистанційну освіту. Це стало

можливим завдяки єдності управлінських рішень, професіоналізму педагогів і прагненню здобувачів освіти до знань попри складні обставини.

На щастя, педагоги можуть пом'якшити виклики та проблеми дистанційної освіти для студентів, в тому числі й наведені у вступі, що залишилися у спадок з довоєнного періоду. Ось кілька практичних розв'язків цих проблем, які рекомендуємо задля того, щоб допомогти здобувачам досягти більшого успіху у віртуальному середовищі онлайн-навчання, адже будь-яка форма спілкування за допомогою «Інтернет» є лише формою опосередкованого спілкування.

По-перше, поділіться програмами та ресурсами для управління часом для студентів, оскільки ефективне управління часом є фундаментальною навичкою для тих, хто навчається дистанційно. Заохочуйте своїх здобувачів скористатися перевагами численних додатків і ресурсів для керування часом, які доступні для онлайн-навчання – багато з них безкоштовні. Наприклад, може бути цікавим набір ресурсів, посилання на програми та корисні поради з тайм-менеджменту [8] від National University (м. Сан-Дієго, Каліфорнія, США).

По-друге, збільште рецензування. Здобувачі потребують змістовного зворотного зв'язку, щоб покращити успішність. Для цього є кілька методів:

а) раз на тиждень, виділяти особливий час для надання зворотного зв'язку, що підвищує якість розуміння матеріалу і його оцінювання, не жертвуючи деталями, замість написання письмового відгуку;

б) дозволити студентам брати участь у перевірці або наданні відгуків про роботу один одного, що підвищує їх задоволення і зменшує стрес для педагогів.

По третє, надайте критерії оцінювання. Поділіться критеріями та силабусами в онлайн-середовищі, надавши студентам інформацію про: тип матеріалу що будете викладати; міжпредметні зв'язки дисципліни; що робити якщо виникли технічні проблеми; як буде оцінюватися кожен тип завдань; дедлайни, дати іспитів, та інші події; як і коли вони можуть зв'язатися з вами.

По-четверте, розбудуйте спільноту. Почуття спільності є життєво важливим у середовищі онлайн-навчання. Пропагуючи створення віртуальних груп здобувачів за допомогою Zoom або соціальних мереж, можна досягти їх

співпраці та підтримки один одного в навчанні. Такі групи пропонують їм місця для спілкування, обміну думками та створення мережі підтримки. Ці ініціативи є ключовими, щоб освіта стала більш інтерактивною та соціально пов'язаною. Вони дозволять зменшити рівень невизначеності, підвищити залученість здобувачів і зміцнити внутрішню згуртованість університетської спільноти.

Освіта має залишатися стабільним чинником підтримки здобувачів, навіть попри небезпеки, технічні складнощі й постійні ризики. Забезпечення якості освіти в таких умовах вимагає стратегічних адміністративних рішень, сталих комунікацій і цифровізації. З огляду на це пропонуємо декілька рекомендацій, які дозволять покращити якість освітнього процесу у ЗВО, що є релокованими, або працюють навіть в прифронтовій зоні в умовах невизначених ризиків:

1. Університетам варто забезпечити багатоформатність доступу до знань не лише через онлайн-платформи, але й через матеріали, доступні без сталого підключення до інтернету, що конче важливо в регіонах із перебоями зв'язку.

2. Створення системи психологічного супроводу (тренінги, індивідуальні консультації, групи підтримки) допоможе знизити тривожність, уникнути емоційного вигорання та підтримати мотивацію до навчання.

3. Створення умов за яких здобувачі проходитимуть навчання в індивідуальному темпі, зокрема через продовження термінів здачі завдань, прослуховування записаних лекцій, необмежений по часу доступ до матеріалів. Такий підхід дозволить поєднувати навчання з волонтерською діяльністю, роботою у вільний від навчання час або вимушеним переміщенням.

4. Стале навчання цифровим інструментам, ознайомлення з платформами та методиками дистанційного викладання дозволить зробити освітній процес як технічно можливим, так й ефективним, інтерактивним та сучасним. Онлайн-курси підвищення кваліфікації для педагогів і студентські тренінги сприятимуть зміцненню цифрової культури. Для переважної більшості ЗВО кардинальна зміна формату навчання стала вимушеним експериментом, що розвиває систему вищого освіти в аспекті цифровізації.

Висновки: Незважаючи на те, що здобувачам необхідно подолати багато проблем і труднощів у дистанційній освіті за умов невизначених ризиків, вони також мають незліченну кількість можливостей, якими можуть скористатися – і наш підхід як викладачів, може покращити як процес, так і підсумок навчання.

Представлені окремі рішення і практичні поради, які на думку авторів допоможуть посприяти здобувачам за допомогою дистанційної освіти якісно засвоїти теоретичні основи та набути уміння в умовах воєнного стану, перетворивши проблеми на історії успіху.

Список використаних джерел

1. Adams R. V., Blair E. Impact of Time Management Behaviors on Undergraduate Engineering Students' Performance. *SAGE Open*. 2019. Vol. 9. № 1. P. 1–11. <https://doi.org/10.1177/2158244018824506>.

2. Проблеми і перспективи розвитку онлайн-освіти : монографія / за заг. ред. Т. А. Васильєвої, С. І. Котенка. Суми : СДУ, 2023. 125 с.

3. Носатова В. Сучасні підходи до вивчення поняття «соціальна взаємодія». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : збірник наукових праць*. Запоріжжя, 2022. Вип. 80. Т. 2. С. 106-109. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.20>.

4. Вплив дистанційного навчання на психічне здоров'я студентів / Л. К. Овчаренко, О. О. Гуцаленко, О. В. Мохначов, С. Т. Рустамян. *Медична освіта за новими стандартами: виклики та інтеграція в міжнародний освітній простір : матеріали навч.-наук. конф.*, м. Полтава, 30 березня 2023 р. Полтава, 2023. С. 180–184. URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/590e08e5-f7ae-45e7-ac08-a74b5d0fc3fb/content> (дата звернення: 08.05.2025).

5. United Nations Development Programme. *Human Development Report: Education Index*. (UNDP, accessed August 2020) URL: <http://hdr.undp.org/en/content/education-index> (дата звернення: 08.05.2025).

6. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: наук.-аналіт. допов. / за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2023. 172 с. <https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2023>

7. Яцух О.В. Використання соціальної мережі Viber у вищій освіті в період дії воєнного стану в Україні. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2024. Том 92, № 1(2), С.196-207. <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.92.180>

8. Time Management Tips, Tools, and Apps for Adult Learners URL: <https://www.nu.edu/blog/time-management-tips-tools-and-apps-for-adult-learners/> (дата звернення: 08.05.2025).